

בס"ד, כסלו תשפ"א

דבר תורה לפרשת וישב שבת חנוכה – ד"ר טובה גנזל

ניצחון החשמונאים ונס פך השמן בזמן הזה

האירועים שבגינם חגגו את חנוכה, באמצע המאה השניה לפני הספירה (174-160 לפנה"ס), התרכזו סביב ניצחון החשמונאים הן על המתיוונים והן על היוונים. על המתיוונים - שאימצו אורח חיים שמנוגד למצוות התורה והכהן הגדול שבראשם טימא את המקדש במעשיו; ועל היוונים - שבזכות הניצחון עליהם זכו החשמונאים גם לעצמאות מדינית. החגיגות ציינו בעיקרן את החזרת העבודה לבית המקדש בטהרה, והיא שביטאה יותר מכל את הניצחון הכפול. אולם על פניו מקורות המידע העומדים לרשותינו בנוגע לחג סותרים: סיפור יהודה המקבי לא מופיע בספרות התלמודית ונס פך השמן לא מוזכר בספרי מקבים א-ב. והשאלה היא מדוע?

ראשיתם של האירועים שבגינם נקבע חג החנוכה הוא במעשיהם של המתיוונים מתוך עם ישראל, שנעתרו לדרישות אנטיוכוס אפיפנס. הללו מתוארים בספר מקבים א כך: "ויצאו מישראל בימים ההם בני פריצים ויפתו רבים לאמור: גל-נא ונכרות ברית עם הגויים אשר סביבנו... וישא חן בעיני אנשים מקרב העם ויסעו אל המלך, ויתן להם רישיון לעשות כחוקי הגויים: ויבנו גמנסיון בירושלים כחוקות הגויים: ויעשו להם ערלה, ויעזבו ברית קודש ויצמדו אל הגויים ויתמכרו לעשות הרע" (פרק א, 11-15). ובהמשך: "וירוצו רבים מישראל בעבודתו ויקרבו לפסילים ויחללו את השבת: וישלח המלך ספרים ביד מלאכים אל ירושלים ואל ערי יהודה ללכת אחרי חוקים זרים: ולהשבית עולות וזבח ונסך מן המקדש ולחלל שבתות וחגים: ולטמא מקדש וקדושים: לבנות במות והיכלות ופסילים ולזבוח חזירים ובהמות טמאות: ולהניח את בניהם ערלים ולשקץ את נפשם בכל טומאה ותועבה" (מקבים א, פרק א, 43-48).¹

מתתיהו בן יוחנן הכהן הגדול, ולאחריו בנו יהודה, מצליחים ליצור שינוי, וזאת, בין היתר בעקבות קריאתו של יהודה לעם לקום ולהילחם על אמונתו: "ויאמר יהודה: התאזרו והיו לבני חיל, והייתם נכונים לבוקר למלחמה בגויים האלה, אשר נאספו עלינו להשמיד אותנו ואת מקדשנו: כי טוב לנו למות במלחמה, מאשר לראות ברעות עמנו ומקדשנו: וכאשר יהיה הרצון בשמים כן יעשה" (מקבים א, פרק ג, 58-60).

קריאה זו, מביאה לניצחון החשמונאים, ולסדר האירועים המתואר בספר מקבים ב': "ומקבי ואלה אשר עמו, כשהאלוהים מנהיגם קדימה, לקחו את המקדש ואת העיר: ונתצו את הבמות אשר הוקמו בשוק על ידי הגויים וכן את מתחמי הקודש: ולאחר שטיהרו את המקדש עשו מזבח אחר, ובהבערים אבנים הם לקחו מהן אש והעלו קרבנות לאחר תקופה של שנתיים, ועשו גם קטורת ונרות ומערכת כיכרות הלחם" (מקבים ב, פרק י, א-ג).

התאריך שבו התרחשו האירועים מצוין בספר מקבים א', ובהם גם חנוכתו של המזבח המחודש: "וישכימו בבוקר החמישה ועשרים בחדש התשיעי, הוא חודש כסלו... ויעלו קרבן כחוק על גבי המזבח העולה החדש אשר יעשו: בזמן וביום אשר בו חיללו אותו הגויים, ביום ההוא נחנך בשירים... ויפלו כל העם על פניהם, וישתחו, ויודו לשמים, אשר הצליחו בידם: ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה... ויקבעו יהודה ואחיו וכל עדת ישראל, כי יחוגו ימי חנוכת המזבח בזמניהם, מדי שנה בשנה, ימים שמונה, מן החמישה ועשרים בחודש כסלו, בשמחה ובששון" (מקבים א, פרק ד, 52-58).

¹ תרגומי הפסוקים (מיוונית) של מקבים א לקוחים מתוך מהדורת: רפפורט, אוריאל. תשס"ד. ספר מקבים א: מבוא, תרגום ופירוש. ירושלים, ושל מקבים ב לקוחים מתוך מהדורת: שוורץ, דניאל. תשס"ה. ספר מקבים ב: מבוא, תרגום ופירוש. ירושלים.

הסיבה שבגינה חגגו את טיהור המקדש במשך שמונה ימים היתה, על פי הכתוב, על פי מתכונתו של חג הסוכות הנמשך שמונה ימים. בשל הדיכוי היווני, באותה שנה לא נחוג חג הסוכות והוא הושלם באמצעות החגיגות שהחלו ב-"ה כסלו": "וקרה שביום אשר בו חולל המקדש בידי הגויים, ביום ההוא טיהור ההיכל, ביום עשרים וחמישה בחודש ההוא, הוא כסלו: ובשמחה הם חגגו שמונה ימים באורח של חג הסוכות, בזכרם שלפני זמן קצר הם עשו את חג הסוכות כשהם רועים במערות כדרך החיות: לכן, בהחזיקם מטות וענפים רעננים וגם כפות תמרים, העלו מזמורים למי שהצליח את דרכם לטיהור מקומו: והם קבעו בצו משותף ובהחלטה לכל עם היהודים, לחגוג את הימים האלה שנה בשנה". (מקבים ב, פרק י, ה-ח).

מכאן עולה כי החשמונאים בקשו מיד עם ניצחונם לשמר את זכר הניצחון על היוונים ולציין ברבים את החזרת עבודת המקדש בטהרתה, כפי שהיא מתוארת בראש ספר מקבים ב: "ובכן, כתבנו אליכם משום שאנו עומדים לחגוג את הטיהור, ויפה תעשו, אם תחגגו את הימים... על אודות יהודה המקבי ואחיו וטיהור המקדש הגדול ביותר וחונכת המזבח מחדש". (מקבים ב, פרק ב, טז-כ).

אולם בדורות שלאחר מכן מלחמות פנימיות של החשמונאים גרמו לכניסתם של הרומאים לארץ ולירושלים - דבר שהוביל בסופו של דבר לחורבן המקדש. כך קרה, שהמצב שבגינו נקבעו החגיגות השתנה, שלטון זר חזר לארץ וביטל את הישגי החשמונאים. כמאתיים ושלושים שנה לאחר טיהור המקדש ע"י החשמונאים הוא נחרב. בשלב זה, לאחר החורבן, שיקפו חגיגות החנוכה בעיקר את ההעדר, את מה שהיה ואיננו.

מסיבה זו חיפשו חז"ל ומצאו היבט נוסף של חנוכה, שלא היה לו ביטוי מעשי, ולא צויין כלל עד לחורבן. האירוע של הדלקת מנורת המקדש בדרך נס, שלא צויין בספרי מקבים, היה אמנם חלק מהאירועים בימי ניצחון החשמונאים, אך הוא נבלע בתוך חגיגות הניצחון ולא היווה מוטיב מרכזי של החג בשנים שקדמו לחורבן בית המקדש. גילוי של פך שמן קטן בודד שנותר טהור ובעזרתו הדליקו מחדש את המנורה הטהורה עד לייצורו של שמן טהור נוסף, הפך בידי חז"ל למוטיב חדש ומוביל בחגיגות החנוכה.

נראה כי לא במקרה התמקדו חז"ל בחנוכיות המדמות את המנורה. בשנים שלאחר חורבן הבית עמד שער טיטוס ברומא, כשעליו חקוקה תמונת המנורה הלקוחה מבית המקדש, כסמל הניצחון של הרומאים על היהודים. את המענה היהודי לכך נתנו חז"ל באמצעות הדלקת נרות בכל בית יהודי בחנוכה.

וכך בגרסה המוכרת במסכת שבת, כ"א ע"ב: "מאי חנוכה? דתנו רבנן בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא (=שמונה) אינון דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון. שכשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל. וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת, קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה." (וכן, בשינויים בפסיקתא רבתי פיסקא ב', ובסכוליון למגילת תענית על חודש כסליו).

במכוון בחרו חז"ל את האירוע הזה כאירוע שיעמוד במרכז החגיגות של חג החנוכה לאחר החורבן. בכך מיקדו חז"ל את המסר של חנוכה בניצחון הרוחני, בהמשך קיום המצוות ובצינון של מסורת יהודית בכל בית יהודי, כאשר הביטוי המעשי לכך היא הדלקת הנרות בפתח כל בית. הדלקת נרות החנוכה שמאירה ומסמלת את המחויבות למסורת היהודית ולקיום המצוות, כפי שהונחלו מדור לדור במשך אלפיים שנות גלות.

אגב כך, ניתן כאן מענה לשאלה מדוע סוגיית חג חנוכה והלכותיו מצויה רק במסכת שבת, וקשורה רק בהדלקת נרות חנוכה. התקנת החג בימי חז"ל נעשתה בתקופה שלניצחונות על היוונים לא היה זכר בשל הכפיפות לשלטון הרומי, וכבר לא ניתן היה לציין בחדווה את הניצחון במקדש, שבינתיים כבר לא עמד על תילו. הצורך לבסס את מעמדו של החג מחדש בדרך רלוונטית הביא עמו את הדיון ההלכתי של חז"ל המתמחה רק בפרטי ההדלקה.

ואכן, תיאור אירועי החג, כפי שאנחנו מציינים אותו בתפילה ובברכה כולל את שני השלבים הללו במדויק: "בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו כשעמדה מלכות יון הרשעה על עמך ישראל להשכיחם תורתך... נקמת את

נקמתם מסרת גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים... ולעמך ישראל עשית תשועה גדולה ופורקן כהיום הזה" - מתאר את הסיבות שבגינם חגגו את חנוכה בין השנים 164 לפנה"ס ועד לשנת 70 לספירה עם חורבן המקדש.

ואילו הסיבות שבגינן חגגו את חנוכה מאז והלאה, לאורך כל שנות הגלות, מתוארות מיד אח"כ: "ואחר כן באו בניך לדביר ביתך ופינו את היכלך וטיהרו את מקדשך, והדליקו נרות בחצרות קדשך, וקבעו שמונה ימי חנוכה אלו להודות ולהלל לשמך הגדול".

זכינו, ועם קום המדינה אנו חוגגים לא רק את הדלקת נרות חנוכה - נר איש וביתו - כפי שעשו יהודים בכל רחבי הגלויות מאז חורבן בית המקדש השני. עם הקמתה של מדינת ישראל, לראשונה, מאז חורבן הבית השני, אנחנו יכולים לחזור ולהזדהות, ואף להנכיח בחג גם את ניצחון החשמונאים במלחמה שהביא לעצמאות מדינית בארץ. העצמאות המדינית במדינת ישראל מאז הקמתה היא אף רחבה יותר, מקיפה יותר ואיתנה יותר מזו שזכו לה החשמונאים.

קשר זה שבין ניצחון החשמונאים במלחמה וחיידוש העצמאות המדינית של יהודה בארץ ישראל לבין חיידוש עצמאותנו במדינת ישראל בימינו איננו מובן מאליו, שכן בעצמאותנו זו המחודשת אין לנו מרכיבים מרכזיים ובכללם מלך מזרע דוד ובית מקדש. אך הרב קוק קבע באחת מתשובותיו (שו"ת משפט כהן סימן קמ"ד) שהלגיטימציה שקבלו אז החשמונאים מחכמי ישראל לשלוט במדינה, מהווה הלכה ותקדים להכרה בכל מבנה שלטוני מוסכם שיקום בארץ, גם אם איננו מבית דוד, כשלטון מוסמך ומחייב, כדבריו: "אבל כשמתמנה מנהיג האומה לכל צרכיה בסגנון מלכותי, ע"פ דעת הכלל ודעת בית דין, ודאי עומד הוא במקום מלך, לעניין משפטי המלוכה, הנוגעים להנהגת הכלל..".

יכולים אנו איפוא, להזדהות בלב שלם עם דברי הרמב"ם בסוף הלכות חנוכה כי: "מצוות נר חנוכה חביבה היא עד מאד" ולהרגיש שותפים בשעת הדלקת הנרות בפתח הבית באותם אירועים של עצמאות יהודית מחודשת שצוינו עד לחורבן בית המקדש השני ולאחריו במשך אלפיים שנות גלות, ועתה, ביתר שאת, עם קום המדינה.